

könyv
könyvtár
könyvtáros

1998
október

Száz éves a magyar könyvtárosképzés a Nemzeti Könyvtárban

Magát becsüli meg, aki nem hagyja feledésbe menni az elődök érdemeit. Magát becsüli meg a könyvtáros szakma, ha emlékezetében őrzi az alapító atyák példamutatását a mesterségbeli tudás megalapozásának intézményesítésében.

Száz évvel ezelőtt, 1898. július 4-én, Fraknói Vilmosnak a Múzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelőjének kezdeményezésére Fejérfpataky László egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgató-őre nyitotta meg az első könyvtárosképző tanfolyamot a nemzeti könyvtár olvasótermében. A Magyar Könyvszemle korabeli száma így ad hírt erről: „A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, Fraknói Vilmos püspök egy régóta hangoztatott eszme megvalósításával adta első bizonyítékát az új intézmény életrevaló és munkaképes voltának, midőn elhatározta, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak ügyeivel foglalkozó szakerek és a budapesti egyetem bölcséleti karának hallgatói gyakorlati kiképzésére – azoknak a nyári szünidő folyamán, ezeknek a téli hónapok alatt – könyvtárnoki tanfolyamot rendez.” A tanfolyam három hétig tartott, és 14-en vettek részt rajta. Az előadásokat Fejérfpataky László, Kollányi Ferenc, dr. Schönherr Gyula és dr. Erdélyi Pál tartották.

Elődeink azt is tudták, hogy a szakma elsajátításának legjobb módja az, ha a képzés könyvtári rendszerben történik, abban a „szellemi műhelyben”, ahol a szakma jeles képviselői működnek, hogy ne csak szakmai fortélyokat lessenek el a hallgatók, hanem az emberi példamutatás is szolgálja a hivatásra terelést. Ahol a tanár nemcsak előre megtanulja, átnézi az anyagot, hanem a saját munkájáról, kutatásairól, problémáiról beszélhet leendő kollégáinak. A tanár–tanítvány viszony így szoros kapoccsá válik, a tanítási–tanulási folyamatban a hangsúly a tanulásra kerül, és természetes módon vezet be a gyakorlatba. Hogy mennyire átértézték ezt a gondolatot a századvég nagy könyvtárosudós tanárai, az az éves könyvtári jelentésből is kiolvasható: „A jövőben folytatandó hasonló tanfolyamok kétségtelenül biztosítani fogják a hazai könyvtárügy fejlesztése körül a múzeum könyvtárának azt a vezető szerepet, melyre céljánál és anyagánál fogva hivatott.”

1998. december 7-én 11 órai kezdettel az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében ezt a jeles évfordulót fogjuk megünnepelni.

A rendezvény fővédnöke Poprády Géza, az OSZK főigazgatója. Az ünnepi előadásokat Somkuti Gabriella, dr. Voit Krisztina, dr. Ferenczy Endréné, dr. Pappné dr. Angyal Ágnes, dr. Kastaly Beatrix és dr. Csapó Edit tartja. A környező országokból is hívunk vendégeket, akik köszönteni fogják a tanácskozást. Várjuk dr. Csáky Piroskát Újvidékről, Gabriella Zibritovát Pozsonyból, Kiss Jenőt Sepsiszentgyörgyről.

Az ünnepi tanácskozáásra várjuk volt hallgatóinkat, tanárainkat, a képzéssel foglalkozókat és minden kedves kollégánkat.

(Cs. E.)

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

7. évfolyam 11. szám

1998. november

Tartalom

Könyvtárpolitika

Győri Erzsébet: Könyvtári ellátórendszerek ma és holnap	3
Tóth Gyula: Könyvtári ellátórendszer működtetése aprófalvas megyékben	5
Kiss Gábor: Az ellátórendszerek strukturális problémái	12

Konferenciák

Horvát–magyar könyvtári konferencia.....	18
Lukács Zsuzsanna: Koordinációs feladatok a nemzetiségi könyvtárak dokumentumellátásában	20
Kovács Sándorné: A horvát kisebbség könyvtári ellátásának báziskönyvtári tapasztalatai.....	24

Extra Hungariam

Deák Nóra–Koltay Klára–Koltay Tibor: Beszámoló az ALA konferenciájáról.....	30
Hegyközi Ilona: Mozaikképek Amszterdamból	33
Boda Miklós: Névfelvételi ünnepség a Csorba Győző Megyei Könyvtárban	38

Műhelykérdések

Guszmáné Nagy Ágnes–Bodó Boglárka Rita: Helyismereti tevékenység Heves megye közművelődési könyvtáraiban.....	40
--	----

Könyv

Kertész Gyula: Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon	51
Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjaihoz	57

A lapunk e számában látható fotókat Boda Miklós készítette.

From the contents

- Gyula Tóth*: Library supply systems in counties with small villages (5);
Gábor Kiss: Structural problems of a supply system (12);
Zsuzsanna Lukács: Coordinational tasks in the field of document supply to minority libraries (20)

Cikkeink szerzői

Boda Miklós, az MKE Pécsi és Baranyai Szervezete elnöke; *Bodó Boglárka Rita*, a Heves Megyei Könyvtár munkatársa; *Deák Nóra*, az ELTE Angol–Amerikai Intézet Könyvtárának vezetője; *Guszmáné Nagy Ágnes*, a Heves Megyei Könyvtár munkatársa; *Győri Erzsébet*, az OSZK–KMK mb. igazgatója; *Hegyközi Ilona*, az MKE titkára; *Kertész Gyula*, az OSZK ny. osztályvezetője; *Kiss Gábor*, a Zala Megyei Könyvtár igazgatója; *Koltay Tibor*, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára igazgatója; *Kovács Sándorné*, a Mohácsi Városi Könyvtár munkatársa; *Lukács Zsuzsanna*, az OIK osztályvezetője; *Tóth Gyula*, a BDTF tanszékvezető professzora

Szerkesztőbizottság:

Poprády Géza (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Kenyéri Kornélia,
dr. Tóth Elek**

Szerkesztik:

Győri Erzsébet, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Poprády Géza**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Készült az OSZK Nyomdaüzemében

Felelős vezető: **Burány Tamás**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói iv. Munkaszám: 98.255

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár

Könyvtári ellátórendszerek ma és holnap

A Közkönyvtári Egylet, az MKE Somogy Megyei Szervezete és a Megyei és Városi Könyvtár „Könyvtári ellátórendszerek ma és holnap” címmel konferenciát rendezett Kaposváron október első két napján. Annyi már előjáróban is elmondható, hogy – hasonlóan a nemrég lezajlott szolnoki konferenciához (ld. 3K októberi szám) – a szervezők igen fontos kérdéskör megvitatására hozták össze a téma legjobb hazai szakembereit. Önmagában, szűken vett szakmai-technikai szempontból nézve ugyan az ellátórendszerek kérdésköre első hallásra nem tűnik fölötté érdekesnek, megoldatlan problémák sokaságát felvetőnek, sőt. Ellátórendszert létrehozni, működtetni, a vele kapcsolatos nehézségeken túllendülni, azokat megoldani immáron régóta rutinszerű könyvtári-könyvtárosi feladat. Bizonyos szakirodalma is van már mára, de mindezek ellenére az ellátórendszerek kérdésköre középponti, kardinális jelentőségű, megér nem csak egy misét, de a munkát a gyakorlatban végző kollégák kétnapos kemény konferencia-munkáját is. Mert a kaposvári konferencia éppen nem laza szakmai összejövetel volt, hanem koncepcionális kérdések megvitatása, problémák górcső alá vétele, elvek és gyakorlat szembesítése, nézetek lovagias, de kíméletlen szembesítése.

Dehát miért, milyen szempontból, honnan „nézvést” olyan fontos, oly igen bonyolult az ellátórendszerek kérdése? Erre a konferencia szinte első pillanataiban többféle válasz is érkezett. *Tóth Gyula* (BDTF-Szombathely), valamint *Papp István* (FSZEK) nemcsak a műsorszerkezet okán voltak az első előadók (egyikük a *Könyvtári ellátórendszer működtetése aprófalvas megyékben*, másikuk *A fővárosi ellátás sajátosságai* címen tartott előadást. Az elsőt, Tóth Gyuláét a 3K e számában olvashatják, meglepetéssel azok is, akik hallhatták a helyszínen, hisz ő lapunk számára tetemesen kibővítette a Kaposváron elhangzottakat). Tóth Gyula szerint elsősorban arról van szó, hogy két modell küzd egymással: az autarkias, önállóságra, önellátásra berendezkedő öskonzervatív modell, amely – sajnos – napjaink Magyarországra, napjaink magyar könyvtárügyére is jellemző, valamint a másik, az európaibb, korszerűbb, az abszolút szuverenitásban nem valamiféle kikezddhetetlen legfőbb jót (summum bonum) látó modell. E két modell nagyarányú csatájának, végső soron a huszadik és a huszonegyedik század küzdelmének egyik, de igen fontos terepe épp az ellátórendszereké. Hogy miként modellezte Tóth Gyula, az megolvasható cikkében, amely persze kitért a szerző Könyvtári Figyelő-béli nevezetes opuszára is (KF 1997/4. szám), tanulsággal szolgálva mindazoknak, akik azt vitatták (előadásban is, írásban is, mint pl. e sorok szerzője, vagy pedig „csak” élősztóban, emelt hangú baráti beszélgetések során). Papp István előadása szigorúan ahhoz ragaszkodott, ami közvetlenül összefügg az ellátórendszerekkel. Állományi kérdések, technika és technológia, személyzet és szervezet, anyagi források, valamint a fejlődési irányok voltak legfőbb tárgyszavai, témái előadásának. Amiről Tóth Gyula filozofikus távlatokban szólt, hogy azután az elméleti meglátásokat az aprófalvak bajain konkretizálja, azt Papp István a fordított úton végezte el. A konkrét, szinte napi gondok mikroanalízisén át jutott el a szélesebb körű általánosításokig, a „szatyortól” (nem vicc, a szállítás problematikáját elemezve Papp István azokról a konkrét szatyrokról szólt, amelyeket mindannyian ismerünk) a világlejlődési trendekig.

Nos, innen, az első előadók szintjéről tekintve immáron nyilvánvaló volt, miért is kellett megrendezni ezt a konferenciát. Mi is a tétje az elméleti és gyakorlati döntéseknek, miről is van szó tulajdonképpen. A harmadik előadó, *Kiss Gábor* (a zalaegerszegi megyei könyvtár igazgatója) immáron az ellátórendszerek interim problémáival foglalkozhatott, a mélységi háttér és a távlati trendek ismeretét feltételezhetően Tóth Gyulán és Papp Istvánon túljutott hallgatóinál. (Előadását, *Az ellátórendszer strukturális problémái*, a 3K jelen száma teljes terjedelmében közli.) Talán nem túlzás azt mondani, hogy Kiss Gábor előadásának legfontosabb megállapítása (és egyben kifejtésének módszertani modellje is), az volt, hogy – szerinte – mostanság egy alulról jövő folyamat tanúi lehetünk. E folyamat megfigyelése, elemzése, értékelése, a benne megnyilvánuló erők, energiák, a benne tükröződő ellentmondások és konverziák, a folyamat irányának meg- és felbecsülése most a feladat, és e feladat teljesítéséhez járult hozzá éppen az ő előadása. Hogy e megállapítások milyen sokirányú útmutatást jelentenek, azt talán illusztrálhatja, hogy Kiss Gábor előadásában szó esett a településszerkezet kérdéseiről éppúgy, mint jogi garanciákról és törvénykezésről, az NKA ténykedésének áldásos hatásáról csakúgy, mint kormányzati és önkormányzati intézkedésekről, fenntartói felelősségről és forrástelepítésről, számítógépesítésről és anyagi gondokról.

Az elhangzott három előadás több hozzászólást generált. A felszólalók félszavakból is értették egymást, tömörségre törekedtek, egy-két kiragadott fél-idézet talán képet adhat a gondolatgazdag vita atmoszférájáról: „Nincs a könyvtárakban könyvtáros” (Vajda Erik – MKE); „Nem feltétlenül egységes jogi keret szükséges” (Kenyéri Katalin – NKÖM); „Gazdasági? – Társulás? – Gazdasági társulás?” (Nagy László – Nyíregyháza).

Az első konferencia-nap délutánja is érdekes, informatív volt. Jóleső és ünneplésre méltó volt a British Council angol nyelvű könyvekből, folyóiratcikkekből és elektronikus levelekből álló általános és oktatási információs gyűjteményét megtekinteni, azt a ajándékként elfogadni is érdekes volt a vicenzai könyvtárigazgató, *Giorgio Lotto* úr előadása is (*Központi ellátás Olaszországban. Vicenza megye gyakorlata*); sokat vártunk-várhattunk *Biczák Péter* (Pest Megyei Könyvtár) referátumától is (*A gazdaságos állományszervezés tervezete az új Pest Megyei Könyvtárban*), ám Biczák Péter egyelőre inkább csak hangos gondolkodásra hívta a jelenlevőket, későbbre, más alkalomra ígérve a végső koncepciót (amelyet a 3K „lábán” megvett tőle, kérve, hogy nálunk publikálja).

A második nap *Kenyéri Katalin* szólt a könyvtárügyi jogi szabályozásának aktuális kérdéseiről. Előadása után többen kérdezték a könyvtárhasználók kedvezményeiről, a Könyvtári Intézetéről, az Országos Könyvtári Kuratóriumról, a teljes foglalkoztatottak továbbképzésének lehetőségeiről, stb.

A konferencia alkalom volt arra is, hogy tisztújító választást rendezzen az MKE Somogy megyei Szervezete, valamint új elnököt válasszon a Közkönyvtári Egylet. Ez utóbbiban *Biczák Péter* helyét e választás után *Bartos Éva* foglalta el, ezentúl benne, a FSZEK osztályvezetőjében tisztelhetjük az Egylet elnökét.

Jó konferencia volt a kaposvári, fontos lépés a modellek küzdelmében, de egyúttal nagy kihívás is. Az ellátórendszerekről ezentúl már csak ezen a szellemi nívón illik szólni. Márpedig a probléma további lépéseket követel a megoldásához. Nem lesz könnyű dolgunk.

Győri Erzsébet

Könyvtári ellátórendszer működtetése aprófalvas megyékben*

Mottó: „...az egész nem egyéb, mint célszerűségi kérdés, annak kérdése, melyik felel meg jobban a nyilvános könyvtár céljának: a centralizált, központi szervezet, vagy a decentralizált, apró könyvtárak halmaza...” (Dienes László, 1911)

A téma aktuális

Az 1980–90-es évek évfordulóján, az évtized elején – politikailag talán magyarázhatóan: az új régi tagadásában gyökerezik! – a jól-rosszul, de működő könyvtári rendszereket szétverték. A felülről erőltetetten és az ellenőrizhetőség érdekében létrehozott hálózatok ideje lejárt, megjavításuk lehetőségei kimerültek. A bajt nem a régi lebontása okozta, hanem az, hogy sokan fellelégeztek: egy tehertől megszabadultunk! A könyvtárfeenntartók – talán valós indokokra is hivatkozva – a saját birtoklás álságosnak bizonyult köpenyébe burkolózva saját fejük után mentek, kényük-kedvük szerint mérsékelték, szüneteltették vagy a szolgáltatásokat, vagy (ami majdnem ugyanaz!) a gyűjtemény gyarapítását/frissítését, sőt nagyon sok könyvtár meg is szűnt. (Vajon ki kérte számon az önkormányzati törvény előírásait vagy a normatív és „célzott” juttatások felhasználását, ki fogja érvényesíteni az új kulturális szaktörvényt?!) A könyvtár-megszüntetés sem önmagában baj, hanem azért, mert a tényleg fölöslegesek mellett ott is eltűntek könyvtárak, ahol nem volt/maradt más, ahol emiatt az amúgy is pislákoló igényeket is sikerült kioltani. Akárhogy csűrjük-csavarjuk: a könyvtárpolitikának csak elméletileg volt alternatívája, de nem tudott hatásos érvrendszerrel hatni a döntéshozókra. Helyenként talán örültek is neki, hogy az ellátórendszerektől így megszabadulnak a megyei vagy a városi könyvtárban, nem gondolván arra, hogy saját maguk alatt is fűrészelik az amúgy ugyancsak ingataggá vált ágat. (A rendszerek, sok helyütt a könyvtári szolgáltatások megszűnését jól mutatta be Baranya megye példáján Surján Miklós az MKE sárospataki vándorgyűlésén. (Ld. 3K, 1992. december, 30–38. p.)

A felocsúdás érthetően a kisközséges megyékből jött: a VEAB könyvtártudományi munkabizottságának kezdeményezésére 1994–97 között 9 dunántúli megye kezdte vizsgálni a kialakult helyzetet, igyekezett megoldást keresni. Az eredményt a 3K 1997. évi különszámában adták közre. (Az elemző, résztémákat tárgyaló tanulmányok átfogó tanulságait – ami sajnos a különszámból kimaradt! – most pótolta Kaposváron Kiss Gábor Az ellátórendszer strukturális problémái c. előadásában.) Ha merészebb kezdeményezésekig nem is jutottak el a közreműködők, a figyelemfelkeltés sikerült. Ezt jól mutatja az NKA Könyvtári Szakkollégiumának többszöri és

* Az MKE sajtótarjáni vándorgyűlésén 1998. július 31-én és a kaposvári konferencián 1998. október 1-jén elhangzott előadások egybeszerkesztett és cikkesített változata.

növekvő támogatása. (1998 tavaszán pl. 57 pályázó közül 42-nek juttatott 27 millió Ft-ot: részben a már működők gyarapítási s – helyesen – technikai és infrastruktúrális gondjainak megoldását segítő célra, másoknál pedig alapításhoz, indításhoz.) Az utóbbi egy évben pedig konferenciák sorozatban tűzték napirendre – többnyire MKE rendezésben – ezt a témát (is). (Az egyikhez ld. a Könyvtári Levelező/lap 1998. 8. számában Nagy László írását.)

Közvetőleg itt is fontos hangsúlyozni: a gond (a dokumentumellátás megszerzése) nem csak nyilvános (köz)könyvtári, és nem is csak a kisközséges megyékben jelentkezik. A téma örökzöld és nem könyvtártípus-függő. Egyfelől a települések, intézmények elaprózottsága, az önellátásra, inkább a birtoklásra, mintsem a szolgáltatások minőségére figyelő szemlélet, másfelől a már a századelőn, angolszász példára legjava könyvtáraink (Ferenzi Zoltán, Szabó Ervin, Dienes László és mások) által felismert elv: „az erők centralizálása és a szolgáltatások decentralizálása” küzd egymással, valamennyi könyvtártípusra érvényesen és immár sok évtizede, sajnos változó sikerrel.

A történeti áttekintés (ld. Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682–704. p.) azt mutatta, hogy az állampolgár számára elfogadható ellátást, választékot a legkevesbé költségesen az állomány mozgatásával operáló és így a jobb kihasználást is lehetővé tevő rendszerek képesek nyújtani. Vagy megfordítva: a különálló és ezért az állományt helyhez kötő könyvtárak mégoly költségesen sem működőképesek. Kiderült az is, hogy a magyar könyvtárügy számos megoldást ismert, kipróbált. Az elmúlt évtizedekben az ún. ellátórendszerek – a lakóhelyi könyvtárakon kívül – viszonylag jól működtek a munkahelyi (volt szakszervezeti) könyvtárügyben, s voltak biztató kísérletek (sajnos többnyire csak a közművelődési könyvtárak kezdeményezésében és lebonyolításában) az iskolai könyvtárak ez irányú gondjainak enyhítésére. Ugyanakkor a történeti tapasztalatok felhívták a figyelmet számos hibára és mulasztásra is. (Bővebben ld. ott!)

Ma viszont úgy fest a helyzet, hogy miközben a világban a könyvtári nagyrendszerek létrehozása a tendencia, végső soron a „világkorpusz” megteremtése a cél (miután a technika ezt mindinkább lehetővé teszi!), nálunk erőteljes amortizáció indult meg a régi hálózatok – egyébként logikus – megszüntetésével. (Lassan meglesz a történelmi távlat az 1989/90-es fordulat és az utána következő évek történéseinek elemzéséhez és értékeléséhez).

Csakhogy amíg a nyilvános könyvtárügyben a mozdulás jelei mutatkoznak, s ezek serkentése és megalapozottabbá tétele a cél, addig más területeken kevesebb mozgásról van tudomásunk. A szakkönyvtárügy helyi szolgálati helyeiről – nem ok nélkül! – lemondott a könyvtárpolitika, pontosabban nincs róluk tudomásunk, mert a fenntartó döntésére bízta a megoldást, és nem tudni, mennyire követik a külföldi példát: ott ti. a szolgáltatások megrendelésével, információs brókerek alkalmazásával helyettesítik a kis és életképtelen könyvtárakat. (Valójában ez a gyakorlat is a centralizáció és decentralizáció egysége, ezért megoldásai megfontolandóak lennének másutt is!) A felsőoktatásban ugyancsak az erős központi könyvtár (racionálisan szervezett fiókok rendszerbe kapcsolásával) a világtendencia, míg nálunk a hagyományos decentralizált egyetemi modell és a modern új felsőoktatási központosított könyvtári megoldások váltakozó sikerű perlekedése figyelhető meg. A leginkább elaprózott iskolai könyvtárügyben – a csekély számú ellátórendszer is lassanként megszűnik – semmi biztató jele a racionális külföldi példák követésének: sőt az egyébként kívánatos tá-

mogatási normatíva elvei és gyakorlata – ha egyáltalán eljutnak az összegek a könyvtárba, és nem csapolják le előbb az iskolafenntartóknál, majd a könyvtárfenntartó iskolavezetésnél – éppenséggel az önellátás gyilkos megoldására inspirálnak.

Szóval rendszerszervezési gondok és vajdás mindenütt, s külön aktualitást kölcsönöz az egésznek az országos dokumentumellátási rendszer (ODR) újjá/megszervezésének feladata is.

A megoldás az állománymozgatás

Lassan évszázados lesz a felismerés, és roppant egyszerű is: ha már elkerülhetetlen kis szolgáltatóhelyek működése, akkor viszonylag olcsón, gyorsan elfogadható választékot, színvonalat nyújtani könyvtárhasználó számára csak az állomány/információ mozgatására épülő központi szolgáltatások útján lehet. Az önellátás ideje régen lejárt: szűk használói kör esetén, alacsony kihasználtság mellett az állomány leülepszik, gyorsan kihasználhatatlanná válik – a szolgáltatás pedig még drága működés mellett is szegényes, elégtelen. Ha nem a használót akarjuk utaztatni, akkor a dokumentumokat (és az információt) kell mozgatni. A rendszer működésének megtervezésében segítségünkre van az a könyvtári tapasztalat, könyvtári paradoxon, hogy minden könyvtárban egyszerre van inkurrens és (átmenetileg?) fölös állomány, másrészt a világ legnagyobb könyvtára sem képes minden igényt saját erejére támaszkodva kielégíteni. (A dolog újabb paradoxona: ezt a nagyobb könyvtár jobban érzi, mint a kicsi!?)

Ez utóbbi gond megoldására találták ki a könyvtárközi kölcsönzést – mint a hiányzó, a gyűjtőkörbe elvszerűen nem tartozó, rendkívüli és ritka igények teljesítésére szolgáló megoldást. Csakhogy a könyvtárközi kölcsönzés nálunk még e célból sem (és messze nem) kielégítően működik. Mindenki példák sorát tudja a körülményes és lassú lebonyolításra, nagyságrendjét illetően pedig meglepő adatokról tudósít a statisztika. (Bővebben ld. TEKE '96 és SZAKMA '96. Könyvtári statisztikák. Szerk. Vidra Szabó Ferenc. Bp. OSZK–KMK, 1997. 72. p.; továbbá Sonnevend Péter: Könyvtáraink 1996-ban: tallózás a friss statisztikában [1. rész] = Pécsi Könyv- és Infotár, 3. évf. 3. sz. 1998. május 15. 9–12. p.) 1996-ban az önkormányzati könyvtárak 36 761 404 kölcsönzött kötetére 46 932 könyvtárköziben kapott állományegység jutott (0,128%) és a 42 409 753 leltári állományegységből 17 884 egységet küldtek könyvtárköziben (0,042%). (A kétféle könyvtárközi adat különbözetét a más könyvtártípus könyvtáraiból érkezettek adhatják!) Még furcsább (bár magyarázható) az, hogy amíg a könyvtári szempontból kiváltságos helyzetű fővárosban minden 79-ik állampolgárra és minden 7-ik olvasóra jutott egy könyvtárközi aktus egy év alatt, addig a városokban minden 326-ik, a községekben pedig minden 421-ik lakosra és mindkettőben egyaránt az 52-ik olvasóra. (Az egyes megyék között óriási különbségeket mutatnak számításaink – felsorolásuktól azonban eltekintünk; jobb, ha helyben végzik el az elemzést minden illetékes könyvtárban, s azt a jövőben a kötelező házi feladatok közé sorolják!)

A könyvtárközi kölcsönzés jócskán javításra szorul (ezt ígéri az 1997. évi 140. törvény az országos dokumentumellátó rendszer – ODR előírásával), s egyidejűleg szükségesnek tűnik a könyvtárközi kölcsönzésnek az eddigi gyakorlattól eltérő (át)értelmezése. A könyvtárközi nem a valamilyen (akár természetes) okokból hiányzó vagy pillanatnyilag el nem érhető, másutt lévő dokumentumokra irányul, hanem a gyűjtőkörbe nem tartozó, egyedi és ritka igények kielégítésére szolgál. A könyvtárközi vi-

szonosság alapul: do ut des, adok, hogy/mert te is adj/adsz nekem! Ez igaz akkor is, ha a jövőben a költségekről vagy azok egy részéről központilag történik gondoskodás (köteles- és/vagy csökkentett árú példány, postaköltség!), ill. ha a költségek átháríthatók az igénylő könyvtárra, ill. a használóra. A másik oldalról erősen kérdéses számunkra, hogy az új törvény rendszerfelfogása képes lesz/lenne-e eljuttatni szolgáltatásait közvetlenül a kiskönyvtárakig, szolgáltató helyekig; teljesíthető-e a törvényben is rögzített állampolgári jog: "...lakják bárhol a polgár..."?! A tapasztalatok és az adatok alapján erre a kérdésre csak nemleges válasz adható! Megítélésünk szerint az ODR-ben (és így a könyvtárközi kölcsönzésben is!) a közkönyvtárak közül csak a törvény 54. és 55. paragrafusában megfogalmazott nyilvános könyvtári alapkövetelményeknek mindenben megfelelő, a nyilvános könyvtári alapfeladatokat teljességgel nyújtani képes könyvtárak vehetnek részt fogadó (és egyúttal közvetítő/tranzit) könyvtárként.

A kérdés az, mekkora populáció és mekkora használói kör számára lehet és érdemes a fenti igényeket teljesíteni tudó, alapvetően önálló könyvtárat működtetni? Ennek eldöntése persze így külön és itt lehetetlen. Mindenesetre a történelmi tapasztalatok és a külföldi példák azt mutatják, hogy a kiskönyvtárakat fenntartani képes népesség száma már a 30–40 000 felé tart pl. Angliában és Hollandiában. (Nem mellesleg mondom: erre Sallai István már harminc évvel ezelőtt felhívta a figyelmet, s megfogalmazta azt is, hogy a községek könyvtári ellátása a városokból oldható meg!) A világ említett részén ma már kiskönyvtárnak számítanak a 100 000 állományegység alattiak is, a 30–40 000 lelkesnél nagyobb városok száma 38, ill. 25 volt. Másfelől figyelmeztető, hogy a több évtizedes tendencia megfordult: Budapest és a városok népességszáma többségében fogy, s újra növekszik a falun élők aránya. 1996 végén a 19 megyei könyvtár mellett 43 település rendelkezett 100 000 fölötti vagy azt erősen megközelítő helyben lévő gyűjteménnyel.

Ily módon úgy látszik, a komoly és alapos vizsgálódásokon és számításokon alapuló modellek kidolgozása nem kerülhető ki – mégpedig mind az önálló/önálló és a könyvtárközi kölcsönzésben is részt venni képes könyvtárak működéséhez, mind pedig az általuk működtetett valamiféle ellátórendszerek kialakításához. A különböző funkciójú könyvtárak esetében külön-külön elvégzendők a számítások, mégpedig mind a könyvtárosok, mind a könyvtári ellátásért felelős önkormányzatok vagy más könyvtárfenntartók, sőt jogalkotók számára. A remélhetőleg rövidesen kialakításra kerülő Könyvtári Intézetnek egyik első feladatként aligha lehetne szebb témát javasolni. (A munkában bizonyára szívesen közreműködik az IKSZ és az MKE s az érdeklődő szakemberek is.) Jó lenne, ha a szaktörvényt követő jogszabályok már erre figyelemmel ígérnének irányelveket/útmutatókat!

Az állománymozgatáshoz ellátórendszerek (is) kellenek

Az ellátórendszer számunkra és értelmzésünkben gyűjtőfogalom. A múltban többféle megoldás alakult ki: az 1910-es években a Ferenczi Zoltán–Gulyás Pál–Mihalik József-féle elképzelések megyényi vagy nagyobb megyékben 2-3 rendszerről szóltak; hasonló nagyságrendben gondolkodhatott az 1940-es évek végén, 50-es évek elején Sebestyén Géza és Sallai István az Országos (majd Nép)Könyvtári Központban, amikor nemcsak a megyeszékhelyen hoztak létre körzeti könyvtárakat, s végső számukat 60–70-re tervezték. A tanácsai kezelésbe adás előtti létét nem volt rendszer,

s azt is hamar felismerték, hogy a gazdaszerep (tanácsosítás) és az önellátás nem szükségszerűen azonos. Rendszerben gondolkodtak viszont a letét 1963 utáni változatai, az ugyanakkor szervezett (kis!)körzetek és a bibliobusz is, s végül az 1970-es évek derekán a veszprémiek javasolta ellátórendszer. Közös jellemzőjük az igény szerinti állománymozgatás. Ez pedig következik abból, hogy az igények és a dokumentumok összekapcsolható rétegződést mutatnak: vannak, amelyekre rendszeres használói igény mutatkozik, és ezeknek állandóan helyben kell lenniük (törzsanyag), s vannak kisebb, rövidebb idő alatt teljesíthető igények, kisebb igénybevételnek kitett dokumentumok, ill. amelyeknél a használat nem életbevágóan időhöz kötött (csereanyag). A kettő aránya, annak megtervezése, kivitelezése, hogy mely dokumentum és igény melyik kategóriába sorolható, igazán szép feladat, már-már művészet. Annyi biztos, hogy komoly felkészültséget, elemző munkát igényel; ugyanakkor semmiképpen nem lehet csak a rendszerszervező privilégiuma a döntés, a helyi igényeket is (jobban) ismerő könyvtáros szerepe szintén nélkülözhetetlen. (Joggal jegyezte meg Kaposváron Vajda Erik, hogy mintha csak az állománykérdésre szűkítenénk le figyelmünket, holott könyvtárosi, felkészültségi, infrastrukturális, stb. vonzata is van a rendszerszervezésnek. Igaz, de ez most messzire vezetne, ezért külön téma részletes tárgyalásuk!)

Az utóbbi időben az ellátórendszer jelentésköre bővül. Ide sorolják a városi ellátó rendszereket, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár törekvéseit a fiókhierarchia megteremtésére és ezt segítő KESZ-t (erről beszélt Kaposváron Papp István), és igen örvendetes módon hasonló rendszerek szervezése figyelhető meg a korábban ebből kimaradt, ún. „nagytelepülései” megyékben. Recept nincs, többféle megoldás van és lehet! Bizonyos alapelvekből, mindenekelőtt az állománymozgatásból viszont nem lehet engedni, hiszen ez teszi lehetővé egységnyi állomány többszörös és ezért gazdaságosabb kihasználtságát, mérsékli jelentékenyen a kihasználatlan állomány leülepedését és/vagy a gyér igénybevétel utáni kiiktatását az állományból. Éppen ezért – bármennyire dicséretes anyagi és szakszerűségi szempontból – nem sorolható ide a csak beszerzést centralizáló, és/vagy vásárlási kedvezmények elérésére szerveződött társulás, mert így az állomány saját helyi tulajdonba kerül, s ezért oda is rögzül.

Az utóbbi évtizedben a hazai könyvtárak igen szűkös választékhoz jutnak, ezért minden eszköz és módszer fontos, amellyel ezen változtatni lehet. Sajnos, a hazai könyvtári statisztika (könyvtárpolitika, óh!) nemcsak az ellátórendszerek állománymozgatását nem mutatja (pedig volt, amikor ez is fontos volt!), de a friss gyarapodást sem. Mivel az 1996. évi statisztika az állományba vettek számának közlésével voltaképp pozitív torzítást követ el, különösen figyelmeztető az, amit mutat. Országosan a leltári állomány 2,5%-a volt új leltározású: Budapesten 3,7, a városokban 2,6, a községekben 2,2%. A nem túlzottan magas olvasói arány mellett (ezt is egyszer végre napirendre kellene tűzni, miért stagnál vagy inkább romlik 2-3 évtizede, és mennyi ebből a könyvtárakon múló rész?!), egy olvasóra 0,8 új állományegység jutott. Még többet elárul, hogy a hazai (nagyobb könyvtárakban némi külföldivel kiegészítve!) dokumentumtermést országosan 302 mű „reprezentálta” (?) szolgáltatóhelyenként. (Budapesten 1757, a városokban 740, a községek átlagában 140!) Lehet sópánkodni a pénzhányon, talán reménykedni is, hogy a törvény nyomán több lesz belőle – de azzal együtt és annál inkább takarékos és racionális megoldások kellene. Különösen azért is, mert a tevékenység alfáját jelentő gyarapításra a fenntartói támogatásnak mindössze 9,7%-a jutott az önkormányzati könyvtárakban. Ezek után nem nehéz belátni,

hogy nemcsak a helyi forintokat előcsalogató, több pénzre törekvő érdekeltségnövekedésre lenne szükség, hanem mellette legalább annyira takarékos és hatékony elköltésükre is jó lenne inspirálni. (Magyarul: elsősorban az ellátórendszereket preferálni!)

Tanuljunk a múltból – de gondolkodjunk jelenben és jövőben

A múltat nem másolni kell, hanem okulni belőle. Ilyen például az, hogy egyes megoldások jóformán még nem is érvényesültek, máris újabbakat vezettünk be, Gyakran szenvedtek torzulást, minőségromlást (néha külső hatásra, de gyakran szakmai mulasztásból is!), sokszor a kultúrpolitika diktált, s nemegyszer az ideológia erősebb volt, mint a valóságos igény, sőt szükséglet. Eredménye a sok elfekvő, soha nem használt dokumentum.

A kiskönyvtár – mint jó szatócsbolt! – azt tartsa és nyújtsa, amire valóságos igény van (de azt igen!), s legyen kész fogadni más könyvtárak segítségét/szolgáltatásait. Így érvényesíthető napjaink (helyenként túlzottan is divatos, s mint ilyen túlzó!) szlogenje: a rendelkezésre bocsátás és a hozzáférhetővé tétel megfelelő aránya. (Másként fogalmazva: legyen helyben rendelkezésre bocsátható a rendszeres és nagy kihasználtságot eredményező dokumentum, a többit és az információt a rendszer biztosítsa!)

Bizonyára felsorolhatók érveka helyi és a vidéki (letéti) állomány elkülönítése mellett. (Ferenczi Zoltán vlószínűleg nem így gondolkodott, amikor a vidéki ellátás kapcsán azt írta: „Valami olyan ez, mint a városi középponti könyvtár mellett ugyanannak a fiókkönyvtárai.”) Ha jól meggondoljuk, a helyi és letéti állomány megkülönböztetés velejéig antidemokratikus és lekezelő, mert „mást” kínált a városnak (helyi) és mást a falusinak (letéti)! Emellett merevségével túlbonyolította az állománykezelést, leszűkítette és egyúttal fölösleges párhuzamosságot eredményezett a választékot illetően is. Akkoriban még „bátran” működtethettük, mert a gazdaságossági szempontok sokadrangúak voltak, ha egyáltalán felmerültek. Napjainkban viszont a gazdaságosság elsődlegessé lépett elő (bárha ehhez lennének illesztve a nyilvántartások és a statisztikák is!), s ezért ebből a szempontból (is) célszerű felülvizsgálni a működő megoldásokat. Az újakat pedig csak a korszerű marketing és menedzsment elvek és eszközök segítségével szabad előkészíteni. Ebből a nézőpontból lenne kívánatos a 9 megye korábban idézett vizsgálódását továbbfolytatni, s feltenni azokat a kérdéseket, amelyekre korábban nem került sor, és feltárni a nem ismert jelenségeket és összefüggéseket. (Igazán csak példaként néhányat: kurrens és inkurrens állomány aránya és tartalma, hiányzó művek, mozgó és helyben lévő állomány; kölcsönkönyvtár és/vagy helyben használat; milyen mértékben információs központ; miként alakulnak a költségtényezők az eltérő megoldásoknál; a fenntartók és/vagy a helyi könyvtárosok magatartásának mozgatórugói; mit jelent és miként működik a több funkciójú könyvtár? stb., stb.)

Nyilván nem hagyható figyelmen kívül, hogy a századelőhöz, de akár az 1960–70-es évekhez képest is megváltoztak a közlekedési viszonyok, a lakosság mobilitása (jóllehet egyaránt alapelv, hogy a dokumentumot/információt és nem az állampolgárt kell utaztatni!), s merőben mások a kommunikációs viszonyok. Meglehet, a posta és a telefon „gyalogtempója” is gyorsítást jelenthet sok helyen, ám ma már a telekommunikációs lehetőségek felhasználása és a nyilvántartásokban, visszakeresésben a számítógép felhasználása van napirenden. Éppen ezért aggasztó, hogy a könyvtárak kimaradni látszanak a telekunyhó/ház, vagy a SULINET programokból. Különösen kis településeken aligha lehet külön intézményeket vagy kétféle könyvtárat fenntar-

tani közösségi célokra (viszont az egyetlenben egyaránt meg kell teremteni a lakossági és iskolai funkció maradéktalan teljesítését – ez is egyfajta erőkoncentráció!) Okkal és joggal figyelmeztetett Papp István az 1997. szeptemberi francia–magyar–német közművelődési konferencián: mintha a mai kor technikájához a régi szellemben gondolkodó könyvtárat rendelnénk, 19. századi eszményeket a 21. század technikájához! Ugyanakkor azt is hozzátesszük: az elmúlt időszak komplex intézményeit meg kell szabadítani az előző évtizedek túlszervezéseitől és túlpolitizáltságától, másfelől talán így lehetne felkészült szakemberre bízni a működtetés és a nagyobb rendszeren belüli közvetítés feladatait is.

Ellátórendszerek nélkül az ODR sem működhet

Azon a véleményen vagyunk, hogy az ellátórendszerek létrehozása és működtetése nem múlhat szubjektív döntésen, nem lehet kényelmi vagy „birtoklási” vágy kérdése – az állampolgár érdeke a döntő. Mindenesetre szerencsés, hogy mind az önkormányzati, mind a kulturális szaktörvény nem könyvtárfenntartást (tulajdonlást), hanem könyvtári szolgáltatásokért való felelősséget ír elő, s lehetővé teszi a társulások létrejöttét. Nem írják elő ellátórendszerek kötelező létrehozását sem (talán jobban készíthetnének!), de nem is tiltják – s amit tételes jogszabály nem tilt, azt lehet csinálni. Nem állítjuk, hogy minden jogi és vagyoni kérdés tisztázott, ezeket célszerű mielőbb pótolni.

Felmerülhet a kérdés, miért kell ellátórendszer (is), és miért nem elegendő az ODR és vele a könyvtárközi kölcsönzés?

- Mert a könyvtárközi kölcsönzés konkrét, egyedi kérés gyors kielégítésére szolgál; az ellátórendszer viszont átvállalja az általános, gyakori vagy viszonylag rendszeres, de az adottságok miatt szinte előre bekódoltan hiányos ellátás feljavítását, a közelből teljesíthető igénykielégítést.
- Mert az ODR bázisát jelentő meghatározott számú könyvtár és ezeknek a kötelező példányokon alapuló szolgáltatásai nem képesek az összes többi szolgáltatóhellyel kapcsolatba kerülni és az ott helyben ki nem elégíthető igényeket teljesíteni; az ellátórendszer viszont valódi állománymozgatással minimum kétszeres, de jó működés esetén többszörös választékot képes nyújtani, csökkenti a pazarlást, fokozza a szakszerűséget (és vajon az élet mely területén lehetne figyelmen kívül hagyni ennyi előnyt?!).
- Mert erre az alapra nemcsak a dokumentumellátás, hanem más szolgáltatásokra is kiterjedő együttműködés építhető.
- Mert az állampolgár jogai tértől és időtől függetlenek, s noha a (fő- és nagy-) városi könyvtári előnyök soha ki nem küszöbölhetők, csak csökkenthetők, de az ezt előrevívó minden megoldás kötelező egy jogállásban.

* * *

Úgy tartjuk, hogy a megyei könyvtárak törvényben rögzített térségi feladatai elsősorban ilyen keretben képesek működni. A rendszereket megelőző helyzetfeltárás, majd az erre épülő tervezés, a rendszerek előkészítése és elfogadtatása, a működés eredményeinek rendszeres mérése és minőségbiztosítása az „igazi” módszertani

munka, a működtetés pedig az igazán nagykönyvtári hálózati/rendszer szervezési feladat. Sőt – az ellátórendszereket a jelzett módon és tágra értelmezve, s így nemcsak az állományellátást, hanem minden központi szolgáltatást és közvetítő funkciót is ideértve – csakis ez teszi az idetartozó könyvtárakat „megyeivé”. Ez a szervezet képes megtalálni az adott térségnek megfelelő legjobb modellt vagy az adottságokhoz szabni a különböző megoldási lehetőségeket, s ezeket szervezni.

Nincs új a Nap alatt. Ha jól meggondoljuk, az ún. szentgotthárdi vagy korszerűsített letét és változatai voltaképpen településbokrokkal operáltak, így felfoghatók több ún. kiskörzet integrációjaként. A kiskörzetek közös tanácsokat foglaltak magukban, azaz a lényegét illetően a mai körjegyzőség ebből a szempontból a közös tanács utóda (azoknak meg a régi körjegyzőség szolgált előképül). A bibliobuszról sokáig úgy tudtuk/hittük, hogy az ellátatlan települések/településkörzetek ellátására szolgál. Jó ugyan az ellátórendszerekhez is, de most már jócskán vannak ismét ellátatlan területek, mert számos helyen megszűnt a könyvtár.

Úgy véljük, hogy ha a szaktörvény nyilvános könyvtári követelményeit komolyan vesszük (márpedig csak így érdemes!), akkor a jelenlegi könyvtárak döntő többsége (nagyjából a városi szint alatt) nem képes önmagában ezeknek megfelelni. Ellátórendszerekhez csatlakozva ezek lehetnek a „közvetett vagy származtatott” nyilvános könyvtárak az ezzel együtt járó előnyökkel – anélkül, hogy megalkuvással jussanak hozzá ehhez a ranghoz.

Összességében olyan rendszert lenne jó kialakítani és működtetni, melyben központilag állítják elő, ami így jobb és olcsóbb, és amelyben minél közelebb viszik mindent szolgáltatások formájában az állampolgárhoz, aki ehhez nem jótéteményként, hanem központilag és helyileg egyaránt finanszírozott „kiszerelesben” juthatna hozzá.

Tóth Gyula

Az ellátórendszer strukturális problémái

Az utóbbi két-három esztendőben a könyvtáros szakma érdeklődése ismét az ellátórendszerek felé fordult; legalább tucatnyi értekezés, tanácskozás választotta fő-, vagy egyik legfontosabb témájául ezt az egyre inkább terjedő, de rendkívül heterogén szolgáltatási formát. Ezek a tanácskozások eddig leginkább a módszerek ismertetésében merültek ki, nemegyszer indulatos reakciókat váltva ki a résztvevőkből. Ez valószínűleg annak a jele, amit dr. Tóth Gyula a Könyvtári Figyelőben közzétett dolgozatában* leszögezett: *a kistelepülések könyvtári ellátása* – sok évtizedes kísérletezgetés, kampányok és átszervezések ellenére is – még mindig jelentős mértékben megoldatlan; ám a régebben szokásos központi direktívák helyett most a legtöbben *helyben* keresik a megoldást, rendkívül nagy energiákat fordítanak a közegellenállás megtörésére, a lehetséges együttműködési formák megteremtésére – érthető tehát,

* Tóth Gyula: *A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata = Könyvtári Figyelő. 1997. 4. 682–704.*